

27 maart 2020

Geen sector ontkomt aan het coronavirus

Het coronavirus heeft enorme gevolgen voor de economische activiteit, maar het verschilt per sector in welke mate, wanneer en hoe bedrijven geraakt worden. De gevolgen zijn het grootst voor leisure, retail, de industrie en de transportsector.

De wereldwijde verspreiding van het coronavirus raakt de economie in het hart. Het dagelijks leven van miljarden mensen is verstoord. Restaurants en cafés moeten hun deuren gesloten houden, consumenten mijden winkelstraten en er staan lange files voor grensovergangen. Minder zichtbaar is de schokgolf die deze gecombineerde aanbod- en vraagschok, in binnen- en buitenland, door de hele productieketen veroorzaakt. De sluiting van restaurants beperkt bijvoorbeeld de afzetmogelijkheden van toeleveranciers, de voedselverwerkers en de agrarische sector. Maar niet ieder bedrijf wordt even hard geraakt. Voedselverwerkers die leveren aan supermarkten kunnen juist rekenen op hogere omzetten.

Nog voor in Nederland sprake was van de beperkende overheidsmaatregelen, kampte de industriesector al met problemen. Door het stilvallen van de productie in China werd

de toelevering van grondstoffen en halffabricaten gehinderd. Ook de zakelijke dienstverlening wordt hard geraakt door de sterk afnemende vraag naar uitzendkrachten. De sector real estate krijgt echter naar verwachting op een later tijdstip last van de gevolgen, aangezien prijzen van woningen en kantoren relatief traag reageren.

Inmiddels valt de economische activiteit over de hele linie terug en nemen de problemen toe. Binnen Europa ontstaan logistieke problemen door het afsluiten van grenzen en is personeel beperkt inzetbaar. Ziekte of de plicht om thuis te werken hinderen het leveren van volwaardige productie. ABN AMRO verwacht dat de Nederlandse economie in [2020 met 3,5 procent zal krimpen](#). Indien de meeste beperkingen, zoals de sluiting van cafés en restaurants, in mei worden opgeheven, kan de economische groei in de zomer sterk opveren. Toch verwachten we niet dat het verlies dan meteen helemaal wordt goedgehaakt. De werkloosheid

Volumegroei per sector in Nederland*

	2019	2020	2021
	<i>%-mutaties</i>		
Agrarisch	1,0	-2,0	1,0
Food	1,0	-3,0	2,0
Industrie	-1,0	-10,0	8,0
Bouw	4,0	-4,5	-2,5
Vastgoed**	7,0	1,5	-5,0
Retail	2,5	-8,0	6,0
Leisure	1,4	-15,0	10,0
Transport & Logistiek	1,5	-6,0	4,0
Telecom, Media & Technologie	3,0	-1,0	0,5
Zakelijke dienstverlening	3,0	-4,0	-0,5

Bron: ABN AMRO Sector Advisory

*: prognose op basis van toegevoegde waarde, jaar-op-jaar groei

**: prognose Vastgoed betreft waardeontwikkeling vastgoed

Kerncijfers Nederlandse economie

	2019	2020	2021
	<i>%-mutaties</i>		
BBP	1,8	-3,5	2,5
- Particuliere consumptie	1,4	-5,0	4,5
- Overheidsconsumptie	1,6	3,5	1,5
- Investerings	5,3	-8,0	-1,0
- Uitvoer	2,3	-6,0	5,5
- Invoer	3,0	-6,0	5,0
Consumentenprijzen (HICP)	2,6	1,1	1,4
Werkloosheid (% beroepsbevolking)	3,4	4,0	4,5

Bron: CBS, TR Datastream, prognoses ABN AMRO Economisch Bureau

zal de komende maanden stijgen en het consumentenvertrouwen zal dit jaar niet helemaal herstellen. De consumptie en de investeringen zullen daardoor flink terugvallen. Met name de industrie, de bouw en de technologiesector zullen last krijgen van terugvallende investeringen in andere sectoren. De economische groei kan pas in 2021 echt herstellen.

Het inschatten van de precieze economische effecten is moeilijk, omdat deze crisis niet te vergelijken is met eerdere economische schokken uit de moderne geschiedenis en gepaard gaat met grote onzekerheid. Zeker is dat de duur van de maatregelen om het virus in te dammen van grote invloed is op de economische schade. Voor het macro-economische scenario en de aannames daarin die aan deze sector prognoses ten grondslag liggen verwijzen wij naar het [rapport Impact Covid-19 op Nederland](#).

(% volumegroei)	2020	2021
Agrarisch	-2,0%	1,0%

Nadia Menkveld – Sectoreconoom
nadia.menkveld@nl.abnamro.com

De agrarische sector is een sector die in de regel minder gevoelig is voor economische schommelingen, bovendien kan de productie in heel veel gevallen niet zomaar teruggeschoefd worden. De impact van Covid-19 op de volumes is echter wel merkbaar. Het is al terug te zien in de

enorme vraaguitval in de sierteelt, eventuele personeelsproblemen tijdens de oogst en sterkere van prijswolatiliteit van verschillende producten.

Nederland exporteerde in 2019 voor circa 7 miljard euro aan bloemen en planten. Belangrijk afzetlanden zijn Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Minder belangrijk, maar nog steeds wel goed voor een aanzienlijk deel van de afzet zijn Italië en China. Het sluiten van de winkels in een aantal afzetlanden heeft verstreckende gevolgen voor de buitenlandse afzet van de Nederlandse sierteeltsector. Maar ook in Nederland is er sprake van vraaguitval. Consumenten kopen minder bloemen en daarnaast ligt het aanbod voor consumenten lager, doordat supermarkten de logistieke ruimte nodig hebben om de schappen te vullen met voedsel, waardoor er minder tot geen ruimte is voor het vervoer van bloemen. Ook de ambulante handel – een belangrijk verkoopkanaal voor bloemen, is aan banden gelegd. De vraaguitval betekent een enorm verlies voor de sierteelt. Ook in de keten voor de voedselproductie vindt er vraaguitval plaats, al is dit wel beperkter. De vraaguitval voor voedsel wordt met name veroorzaakt door logistieke problemen of het sluiten van de horeca. Naar zowat alle landen is er nog wel voedseltransport mogelijk, maar het transport kan hinder bij de grensovergang ondervinden. Green Lanes, die voorrang geven aan goederenverkeer, kunnen hopelijk de

grootste hinder oplossen. De vraaguitval bij de horeca betekent dat het voedsel dat meer in horeca dan in de thuiskeuken terug te vinden is daar meer last van kan ondervinden. Dit zijn bijvoorbeeld vis of schaaldieren, maar ook aardappelen, die verwerkt worden tot friet. Terwijl de vraag naar andere producten juist weer hoger is, doordat mensen in supermarkten meer kopen en juist gezonder willen eten.

Zorg om personeel

De zorg om personeel in de agrarische sector is groot, ondanks het feit dat deze sector als een vitale sector wordt aangemerkt. Dat komt met name door het feit dat de sector voor het oogsten afhankelijk is van Oost-Europese arbeidsmigranten. Het grootste deel van deze werknemers komt uit Polen. Nu Polen zijn grenzen sluit keren deze werknemers huiswaarts of komen ze niet naar Nederland, waardoor arbeid voor ondernemers schaarser wordt. Nu Duitsland de grenzen sluit voor arbeidsmigranten, ook als het enkel om de doorreis naar Nederland gaat, wordt het tekort nog nijpender. Met name in de tuinbouw (open teelt, glastuinbouw, paddenstoelenteelt) bestaat een belangrijk deel van het personeel uit Oost-Europese werknemers. Vooral in de tuinbouw is er sprake van piekperiodes, wordt geoogst en meer arbeidskrachten nodig zijn. In de glastuinbouw maakt 31 procent van de bedrijven gebruik van buitenlandse uitzendkrachten. In de open teelt tuinbouw,

zoals asperges, is dit 8 procent. Om de uitstroom van Oost-Europese werknemers te compenseren, heeft Land- en Tuinbouworganisatie Nederland (LTO) een taskforce arbeid opgezet dat in samenwerking met onder meer het UWV bekijkt of aanbod en vraag van arbeid makkelijker bij elkaar kan worden gebracht.

Tenslotte zijn de gevolgen van het coronavirus zichtbaar in grote prijsbewegingen van voedsel. Een aantal producten die op de wereldmarkt verhandeld worden, is door het negatieve sentiment en de lagere vraag flink in prijs gedaald. Een voorbeeld hiervan is zuivel. De prijzen van vis en aardappelen staan onder druk als gevolg van de vraaguitval als gevolg van de horecasluiting.

(% volumegroei)	2020	2021
Food	-3,0%	2,0%

Nadia Menkveld – Sectoreconoom
nadia.menkveld@nl.abnamro.com

De Foodsector voelt de gevolgen van het coronavirus via een combinatie van vraaguitval, aanbodbeperkingen en mogelijk uitval van personeel.

Een belangrijk deel van de vraaguitval in de Foodsector wordt veroorzaakt door het sluiten van de horeca, zowel in Nederland als in andere landen waar Nederlandse foodondernemers naar exporteren. Deze

vraaguitval wordt deels goedge maakt door een hogere vraag naar voedsel via het supermarktkanaal. Ondanks die compensatie verwacht ABN AMRO in het basisscenario een daling van de omzetvolumes van 3 procent.

De vraaguitval vanuit de horeca is een groot probleem voor de bedrijven die hoofdzakelijk direct of indirect aan de horeca leveren en hun activiteiten dus beperkt hebben gespreid. Daarnaast zullen producenten van een aantal specifieke producten gevolgen ondervinden van de sluiting van de horeca. Voorbeelden producten van dranken en andere voedingsmiddelen die vaak in de horeca geserveerd worden, zoals patat. Aardappelverwerkers kampen daardoor met een behoorlijke vraaguitval en lagere prijzen.

Aan de aanbodkant kunnen beperkingen optreden die vooral het gevolg zijn van haperende import. De Nederlandse voedingsmiddelenindustrie en -handel importeert voor miljarden euro aan voedingsmiddelen. Groente en fruit is daarbij een van de productcategorieën die van import afhankelijk is, zoals bananen uit Ecuador en tomaten uit Spanje of Marokko. Beperkingen in de logistiek, zoals een tekort aan vervoerscapaciteit of lange wachttijden bij de grens, en ziekte van lokale werknemers kan de toelevering van een aantal verse producten vertragen of beperken.

Personeelsuitval punt van zorg

Het risico op productiebeperkingen als gevolg van personeelsuitval is ook in Nederland een grote zorg. Veel bedrijven in de foodsector hebben al maatregelen genomen om uitval door ziekte zoveel mogelijk te voorkomen door bijvoorbeeld te werken met verschillende teams die niet met elkaar in contact kunnen komen. Het risico op uitval blijft wel hoog, omdat veel van de beroepen in de foodsector niet vanuit huis gedaan kunnen worden. Bovendien was eerder al sprake van personeelsschaarste. Dit neemt toe nu veel arbeidsmigranten uit Oost-Europa die in de voedingsmiddelenindustrie actief zijn naar eigen land teruggekeerd. De inzet van uitzendkrachten die elders vrijvallen kan lucht geven.

(% volumegroei)	2020	2021
Industrie	-10,0%	8,0%

Albert Jan Swart – Sectoreconoom
albert.jan.swart@nl.abnamro.com

De industrie wordt op verschillende manieren hard geraakt. Ten eerste kampt de industrie momenteel met een [aanbodschok](#) die is veroorzaakt door het stilvallen van de Chinese productie en havens in februari. Door een gebrek aan bepaalde onderdelen zijn in de derde week van maart de meeste autofabrieken in Europa stilgevallen, bijvoorbeeld bij Volkswagen, Fiat, Peugeot en Opel. In het Limburgse Born heeft autofabrikant VDL Nedcar voor ten minste een maand de

productie stilgelegd. In Eindhoven heeft DAF de productie van vrachtwagens gestaakt. Toeleveranciers van de auto-industrie zullen eveneens de gevolgen gaan merken van het uitvallen van de productie. In Nederland zijn enkele honderden toeleveranciers gevestigd, die onderdelen produceren zoals technische veren, brandstoftanks, koelsystemen en schuifdaken. De vraag naar hun producten zal afnemen, alleen al doordat de auto-industrie stil staat.

Ook andere industriële branches, zoals de machinebouw, zijn gevoelig voor de gestokte aanvoer van bepaalde onderdelen. China is bijvoorbeeld een belangrijke producent van elektrische componenten, die behalve in auto's ook worden verwerkt in machines en apparaten. Inmiddels stikt ook binnen Europa de aanvoer van onderdelen en materialen. Zo maakte roestvrijstaalproducent Aperam op 19 maart bekend een aantal productielijnen stil te leggen vanwege een gebrek aan onderdelen en materialen. De aanvoer is vooral ontregeld doordat grenscontroles binnen Europa zorgen voor lange files bij landsgrenzen. In Italië ligt de industriële productie zelfs stil, behalve de productie van essentiële producten als medicijnen en voedingsmiddelen.

Tegelijkertijd krijgt de industrie te maken met een tweede beperking: minder aanbod van

arbeid. De Nederlandse overheid vraagt iedereen met verkoudheidsklachten thuis te blijven, om te voorkomen dat collega's op de werkvloer mogelijk met het nieuwe coronavirus besmet raken. Dat resulteert in een hoger ziekteverzuim, wat een belemmering kan vormen voor de productie, zeker in een sector waarin toch al een groot tekort aan personeel is. Daarnaast zijn scholen en kinderdagverblijven gesloten, waardoor sommige ouders thuis moeten blijven om op jonge kinderen te passen. Onderhoudsbedrijven worden momenteel belemmerd in hun werkzaamheden doordat veel grote opdrachtgevers alleen nog hun eigen medewerkers toelaten op hun productielocaties. Pas in de loop van het tweede kwartaal kan de industriële productie in Europa weer goed op gang komen.

Veel minder vraag

Ten derde zal de industrie later dit jaar te maken krijgen met grote vraaguitval. De maatregelen die veel landen treffen om het aantal besmettingen te beperken leiden tot een forse afname van de consumptie. Dat zal leiden tot een toename van het aantal faillissementen en een afname van de werkgelegenheid, wat ook later in het jaar de consumptie zal remmen. ABN AMRO verwacht dat de scherp afnemende consumptie zal leiden tot een forse afname van de bedrijfsinvesteringen. Dat zal leiden tot veel minder vraag naar industriële producten, zoals basismetalen, metaalproducten, rubber- en kunststofproducten, machines, bedrijfsauto's,

vrachtwagens en chemische producten zoals lijm en coatings.

Voor de luchtvaart wordt 2020 het slechtste jaar ooit, waardoor veel luchtvaartmaatschappijen op het randje van de afgrond balanceren. Dat zal vermoedelijk leiden tot een flinke duikvlucht voor de vliegtuigindustrie, wat zeer nadelig is voor toeleveranciers die in Nederland gevestigd zijn. De auto-industrie krijgt het eveneens moeilijk. Een snelle verslechtering van het consumentenvertrouwen zal ertoe leiden dat de autoverkopen inzakken, wat grote gevolgen zal hebben voor de auto-industrie en haar toeleveranciers. Dat resulteert waarschijnlijk in een scherpe daling van de industriële productie, die doet denken aan de kredietcrisis van 2008. Herstel is pas in de loop van 2021 te verwachten.

	(% volumegroei)	2020	2021
Bouw		-4,5%	-2,5%

Madeline Buijs – Sectoreconoom
madeline.buijs@nl.abnamro.com

De vooruitzichten voor de bouwsector waren al niet positief als gevolg van de PFAS- en stikstofproblematiek en daar komt de coronacrisis bovenop. Naar verwachting krimpt de bouwproductie in 2020 met 4,5 procent en in 2021 met 2,5 procent. De directe effecten van de coronacrisis zijn voor de bouwsector beperkt. Er worden relatief weinig bouwmaterialen van ver geïmporteerd en de maatregelen vanuit de overheid om het

coronavirus te bestrijden hebben voorsnog geen betrekking op bouwprojecten. Wel kan het langer duren voordat bouwmaterialen op de plaats van bestemming zijn of dat deze ergens anders moeten worden ingekocht. Dit kan voor vertraging en hogere kosten zorgen. De producenten en groothandels zullen hier als eerste de gevolgen van ondervinden.

Daarnaast zal de bouwsector te maken krijgen met minder beschikbaar personeel. Een deel van het personeel wordt ziek of blijft bij verkoudheidsklachten uit voorzorg thuis. Omdat in de bouwsector weinig thuis gewerkt kan worden, zal dit grote effecten hebben op de productiviteit van de sector. Daarnaast zijn er relatief veel Oost-Europese arbeidsmigranten werkzaam in de bouwsector. Een deel daarvan is huiswaarts gekeerd nu de grenzen worden gesloten.

Onzekere tijden

De woningbouw kan op termijn te maken krijgen met vraaguitval. Consumenten stellen als gevolg van de onzekere tijden de aankoop van een nieuwe woning naar verwachting uit. Voorsnog zijn de effecten op de nieuwbouw van woningen beperkt. Er worden al veel minder nieuwe woningen gebouwd als gevolg van de hoge bouwkosten, trage procedures, beperkt beschikbare bouwgrond en de stikstofproblemen. De dalende vraag en de

al afgenomen bouwactiviteit houden elkaar dus redelijk in evenwicht.

De renovatie van woningen wordt naar verwachting harder geraakt. Enerzijds omdat consumenten grote aankopen uitstellen en anderzijds doordat consumenten vanwege de sociale isolatie liever geen bouwvakkers over de vloer willen.

De utiliteitsbouw ondervindt negatieve gevolgen door de verwachte neergang van het bedrijfsleven. In deze onzekere tijden investeren bedrijven minder snel in nieuwe gebouwen en fabrieken of stellen ze renovatie van bestaand vastgoed uit. De overheid neemt verschillende economische maatregelen om bedrijven door deze moeilijke tijd te loodsen, maar de bedrijfsinvesteringen lopen naar verwachting in 2020 en 2021 hard terug.

De grond-, wegen- en waterbouw (gww) heeft minder last van de coronacrisis. De overheid is in ongeveer 75 procent van de infraprojecten de opdrachtgever en kan dus in tijden van crisis extra investeren in de infrasector om zo de economie te stimuleren. Door de [stikstofproblematiek](#) is het echter moeilijker om infraprojecten te starten, omdat deze projecten voor extra stikstofuitstoot zorgen. Voor renovatie en onderhoud zijn vaak al vergunningen afgegeven, waardoor het eenvoudiger is om deze projecten naar voren te halen om zo de economie te stimuleren.

(% groei waarde vastgoed)	2020	2021
Vastgoed	1,5%	-5,0%

Madeline Buijs – Sectoreconoom
madeline.buijs@nl.abnamro.com

De waarde van het Nederlandse vastgoed zal onder druk komen te staan door de krimp van de Nederlandse economie in 2020 als gevolg van de maatregelen om het coronavirus te bestrijden. De waarde van het Nederlandse vastgoed stijgt in 2020 nog met 1,5 procent en daalt in 2021 met 5 procent.

Wanneer het consumentenvertrouwen daalt, kan dit woningbeleggers raken. Op dit moment is er veel vraag naar woningen, maar dit kan afnemen wanneer consumenten in baanonzekerheid verkeren en daardoor minder verhuizen. Het kan bovendien moeilijker worden om een nieuwe woning te bezichtigen door de sociale isolatie. Tegelijk kan veel personeel dat actief is in het vastgoed kan vanuit huis werken, waardoor de roep om thuis te werken geen beperking voor de sector hoeft te zijn.

Daarnaast kunnen beleggers in vastgoed te maken krijgen met huurachterstanden of minder huurinkomsten. Verschillende brancheorganisaties van beleggers zijn al door het kabinet gevraagd om met maatregelen te komen om gedupeerde bedrijven in de horeca en retail te ondersteunen door tijdelijk geen huur te innen.

Rendement flink geraakt

De verwachting is dat bijna alle beleggingscategorieën vroeg of laat geraakt worden. Ten eerste wordt het hotelvastgoed geraakt vanwege de sterke afname van het aantal zakelijke reizigers en toeristen vanwege de reisrestricties. Grote hotelketens hebben daarbij waarschijnlijk iets minder last dan kleine hotels. Een mogelijk lichtpunt is dat Nederlanders in de zomer massaal in eigen land op vakantie gaan.

Ook het winkelvastgoed – inclusief horeca – krijgt harde klappen. De restaurants en cafés zijn al gesloten, de winkels officieel nog niet. Wel gaan er steeds meer winkels in Nederland uit eigen beweging dicht. Grote ketens zoals IKEA en De Bijenkorf hebben de deuren inmiddels gesloten, evenals veel kleine winkels. Supermarkten hebben mogelijk extra inkomsten vanwege corona. Er worden nog wel boodschappen gedaan, maar verder wordt bezoek aan fysieke winkels zoveel mogelijk vermeden.

Het kantorenvastgoed krijgt pas op langere termijn last. Het kantorenvastgoed wordt geraakt wanneer de economische groei terugzakt en de werkloosheid vervolgens stijgt. Ook kan de vraag naar nieuwe kantoren afnemen als gevolg van het vele thuiswerken. Vooralsnog probeert het kabinet met de economische maatregelen de werkloosheid als gevolg van corona zoveel

mogelijk te beperken, wat de negatieve gevolgen voor de bezetting van en vraag naar kantoren kan beperken.

De vraag naar commerciële huurwoningen kan worden geraakt door een daling van het consumentenvertrouwen en het besteedbaar inkomen. Dit heeft eenvoudig tot gevolg dat mensen minder huur willen of kunnen betalen. Het industrieel vastgoed dat zich richt op de levensmiddelenhandel kan profiteren van de grote vraag naar levensmiddelen, waardoor de distributiecentra die zich hierop richten goede zaken doen. Ander industrieel vastgoed zal het moeilijk krijgen door minder export en import en het sluiten van winkels. Dan hoeft ook minder te worden bevoorrad.

(% volumegroei)	2020	2021
Retail	-8,0%	6,0%

Paul Metzmakers – Sectoreconoom
paul.metzmakers@nl.abnamro.com

De gunstige vooruitzichten voor de sector retail aan het begin van het jaar zijn door de uitbraak van het coronavirus omgeslagen. De omzet in de sector retail zal dit jaar naar verwachting fors dalen. Een groot deel van de retailsector voelt op dit moment de negatieve gevolgen van de verspreiding van het coronavirus. Veel winkels hebben tijdelijk hun deuren gesloten en er is minder publiek in de winkelstraten. Een belangrijke indicator van de consumentenbestedingen, het consumentenvertrouwen, is in maart nog niet

gedaald omdat de enquête is afgenomen vlak voordat de crisis in alle hevigheid losbarstte.

Minder luxe

Het koopgedrag van consumenten verandert in deze onzekere tijd, waarin banen op de tocht staan en het inkomen kan wegvallen. Consumenten kopen vooral noodzakelijke goederen, zoals voedsel en verzorgingsproducten, en minder luxe goederen. Supermarkten en winkels met producten voor persoonlijke verzorging en gezondheid zullen daarom dit jaar iets sterker groeien dan eerder verwacht. Naast een kortstondige piek in de verkoop van voedsel, omdat huishoudens een voorraad aanleggen, is er in eerste instantie ook meer vraag naar bijvoorbeeld spelletjes en spullen uit doe-het-zelf-zaken, omdat mensen in de eerste fase van de crisis meer thuisblijven en alternatieve bezigheden zoeken.

Net als in een normale recessie worden de aankopen van niet noodzakelijke en duurzame goederen uitgesteld. Dit zal met name de auto- en fietsenbranche en de kleding- en schoenenbranche hard raken. Niet alleen de verkoop van auto's zal fors afnemen, ook daalt de vraag naar reparaties en onderhoud omdat er minder verkeer is vanwege het toegenomen thuiswerk. Maar de auto- en fietsverkoop kunnen na de crisis wel een inhaalslag maken. Dit laatste geldt in mindere mate voor de modebranche; de modebranche heeft op dit moment een flinke strop vanwege een deels onverkochte voorjaarscollectie.

Tot slot raakt de huidige crisis fysieke retailers harder dan een gewone recessie omdat door besmettingsrisico's consumenten meer aankopen online doen. Het is denkbaar dat een deel van deze verschuiving permanent zal blijven, omdat consumenten gewend raken aan dit kanaal.

Aanbodbeperkingen spelen vooral bij de aanlevering van goederen uit het buitenland, bijvoorbeeld door vertraging in de productie of transport. Een tekort aan personeel, vanwege zieke werknemers, zal zich in de retailbranche niet snel voordoen. Het werk is doorgaans niet gespecialiseerd en dus makkelijk over te nemen of kan vaak met minder mensen worden gedaan, zeker als de vraag tegelijkertijd minder is. Bovendien was de krapte op de arbeidsmarkt voor de crisis in deze sector niet zo nijpend als in veel andere sectoren.

(% volumegroei)	2020	2021
Leisure	-15,0%	10,0%

Paul Metzmakers – Sectoreconoom
paul.metzmakers@nl.abnamro.com

Leisure is een van de zwaarst getroffen sectoren in de economie. Vanwege de tijdelijke sluiting van openbare gelegenheden, zoals restaurants, cafés, bioscopen en musea, en het afgelasten van grote internationale evenementen en sportwedstrijden en de restricties op internationale personenverkeer daalt de

omzet in de horeca en toerisme branche in 2020 waarschijnlijk sterker dan tijdens de financiële crisis van 2008. De crisis slaat bovendien toe op het moment dat het toerismeseizoen weer opstart, maar nog niet op het hoogtepunt is. Daarom is het uiteindelijke omzetverlies zeer gevoelig voor de duur van de crisis. De gederfde omzet kan grotendeels als verloren worden beschouwd omdat er nauwelijks inhaalvraag zal zijn. Consumenten gaan immers niet twee keer kort achter elkaar op vakantie of extra vaak uit eten als crisis voorbij is en de beperkende maatregelen zijn opgeheven.

Herstel relatief snel

Als de crisis voorbij is, zal het herstel spoedig verlopen, maar op korte termijn niet volledig zijn als de werkloosheid oploopt en het consumentenvertrouwen nog lager is dan voor de crisis. Op luxe uitgaven, zoals restaurants en hotels, wordt dan meestal beknipt. Het binnenlands toerisme profiteert hiervan omdat consumenten de duurdere buitenlandse reis uitstellen. Het binnenlands toerisme herstelt bovendien sneller omdat de beslissing om naar een attractie, museum, vakantiepark of camping te gaan relatief kort van de voren kan worden gemaakt. Omgekeerd betekent dit ook een lagere groei van de instroom van buitenlandse toeristen. In de hotellerie zal het herstel zo'n drie maanden in beslag nemen, zo leert het verloop van de bezettingsgraad van hotels in Hong Kong en Singapore na de SARS-epidemie in 2003. In eerste instantie komt de vraag van individuele zakenreizigers en opportunistische

individuele toeristen. Pas later komen de congresgangers en groepsreizigers.

(% volumegroei)	2020	2021
Transport & Logistiek	-6,0%	4,0%

Albert Jan Swart – Sectoreconoom
albert.jan.swart@nl.abnamro.com

De transportsector krijgt te maken met een flinke afname van vrachtvolumes en ernstige ontregeling van logistieke stromen. Vrijwel alle branches in de transportsector zullen daar dit jaar last van krijgen.

De problemen voor de transportsector [begonnen](#) eind januari. Als gevolg van de uitbraak van het coronavirus gingen grote delen van China op slot. Doordat de meeste passagiersvluchten van en naar China werden geannuleerd, werd in eerste instantie de luchtvracht geraakt. Normaliter wordt ongeveer de helft van de luchtvrachtvolumes vervoerd in de ruimen van passagiersvliegtuigen. Tegelijkertijd was door het stilvallen van Chinese fabrieken ook minder vraag naar luchtvrachtcapaciteit.

Ook de zeevaart in China kreeg al snel met logistieke problemen te maken. Doordat de Chinese industrie vrijwel niets meer produceerde, raakten schepen niet volgeladen. Daarnaast waren er geen chauffeurs beschikbaar om goederen per vrachtwagen naar de havens te brengen en in de havens zelf

was niet altijd personeel aanwezig om de overslagterminals te bedienen.

Inmiddels is in China sprake van enig herstel. De vraag naar luchtvrachtcapaciteit herstelt en doordat er nu minder aanbod is als gevolg van het wegvallen van veel passagiersvluchten, zijn de vrachttarieven omhoog geschoten. De laatste weken stijgen ook de tarieven voor zeevracht. In Europa is nog steeds een tekort aan containers, wat nadelig is voor Nederlandse exportbedrijven. Met name aan koelcontainers is gebrek, dat is ontstaan doordat koelcontainers als gevolg van de logistieke problemen [stil zijn blijven staan](#) in Chinese havens. Het kan nog één of twee maanden duren voordat overal weer voldoende containers beschikbaar zijn. Sinds begin maart voelt ook de transportsector in Nederland de gevolgen van de problemen in China. Het aantal schepen dat uit China aankomt in de Rotterdamse haven is met zo'n 20 procent afgenomen. ABN AMRO verwacht dat het nog tot eind april zal duren voordat het vrachtvolume uit China weer op normaal niveau is. Tot die tijd zal er fors minder lading het land binnenkomen, wat nadelig uitpakt voor bijvoorbeeld dienstverleners in de haven, wegvervoer, binnenvaart en spoor. Normaliter is twee derde van de goederen uit China bestemd voor doorvoer. Ook de kustvaart (short sea) en distributiecentra ondervinden dus hinder.

Logistiek ernstig ontregeld

Sinds deze maand raken ook in Europa logistieke processen ernstig ontregeld. Door grenscontroles binnen Europa, waarbij bijvoorbeeld vrachtwagenchauffeurs worden gecontroleerd op koorts, ontstaan lange files. Zo staan voor de grens tussen Duitsland en Polen files tot wel zestig kilometer. Inmiddels komen ook in Europa fabrieken tot stilstand, bijvoorbeeld in de auto-industrie en in Italië. Dat zal leiden tot een flinke daling van de aanvoer van grondstoffen en de afvoer van producten. Daarnaast zijn restaurants, cafés en veel winkels gesloten, zowel in Nederland als in een aantal andere Europese landen, met verdere vraaguitval tot gevolg.

Naarmate het aantal besmettingen verder toeneemt en ziekenhuizen overbelast raken, is het mogelijk dat overheden nog strengere maatregelen treffen om het aantal besmettingen te beperken. Die zullen leiden tot een nog omvangrijker stilstand van de economie en daarmee van de gehele transportsector. Zowel in het eerste als in het tweede kwartaal zullen de vrachtvolumes flink afnemen in vrijwel alle segmenten. Slechts een paar segmenten weten zich nog aan de problemen te onttrekken, zoals het transport van voedsel, de bevoorrading van supermarkten en de pakketbezorging, die het momenteel erg druk heeft doordat consumenten meer online bestellen. De tankvaart profiteert van de zeer lage olieprijs, doordat speculanten de goedkope olie opslaan in tankschepen.

In de tweede helft van dit jaar zullen de consumptie en de industrie kampen met de nasleep van de zware recessie in de eerste twee kwartalen. De volumes zullen dus het hele jaar laag blijven. Doordat winkels, restaurants en cafés weer open gaan en fabrieken wel weer gaan draaien, zullen de volumes wel wat herstellen. ABN AMRO verwacht echter dat echt herstel uitblijft tot in 2021.

	(% volumegroei)	2020	2021
TMT		-1,0%	0,5%

Kasper Buiting – Sectoreconoom
kasper.buiting@nl.abnamro.com

In de [prognoses](#) van eind december vorig jaar leek de toekomst van TMT nog rooskleurig. De economie liet weliswaar een groeivertraging zien, maar de immer toenemende digitalisering van de maatschappij en de introductie van 5G waren voldoende aanleiding om voor de sector als geheel voor 2020 een volumegroei van 2,5 procent te verwachten en voor 2021 zelfs 3 procent.

Deze groei zou echter, net als voorgaande jaren, ongelijk verdeeld zijn binnen TMT. Aan de ene kant werd voor branches zoals tv- en filmproducenten en met name de IT een (sterke) groei verwacht. Aan de andere kant bevonden zich branches die een voortgaande krimp konden verwachten, zoals de drukkerijen, uitgevers en telecom.

Hoewel er nog veel onzekerheid is over de gevolgen van de huidige crisis op de TMT-sector, lijkt dit beeld van een sector met twee sporen niet fundamenteel te veranderen. De branches die al in de min zaten, blijven dat en nog steviger dan eerder voorspeld. Dit geldt in het bijzonder voor de drukkerijen en de uitgevers. Wellicht dat de telecomsector een uitzondering is, aangezien er meer vraag naar onlinedataverkeer bestaat. Aan de andere kant zien we voorbeelden van telecombedrijven die winkels (moeten) sluiten.

Het beeld bij de 'groeierende' branches is onduidelijk. De film- en tv-productie zou in principe de wind in de zeilen moeten hebben vanwege een toenemende vraag. Maar tegelijk wordt het zo goed als onmogelijk productie te draaien en zal het uiteindelijke resultaat negatief zijn. De reclamebranche op haar beurt zal het naar alle waarschijnlijkheid moeilijk gaan krijgen. De advertentiemarkt zal door de coronacrisis krimpen en dat zal de branche gaan merken.

Gemengd beeld

Het beeld voor de IT-branche, veruit de grootste binnen TMT, is ook niet eenduidig. Door het thuiswerken ontstaat bijvoorbeeld meer vraag naar software, dataverkeer en cybersecurity, evenals naar hulpmiddelen bij het thuiswerken zoals monitors, webcams en printers. Aan de andere kant zien we ook

negatieve gevolgen. De opdrachtgevers van de IT-branche gaan het moeilijk krijgen en hun eerste zorg zal zijn hun bedrijf overeind te houden. Ze zullen moeten bezuinigen en het is niet ondenkbaar dat dit ook ten koste van IT-dienstverlening gaat. Ook zien we dat het aanbod van hardware stukt. Veel apparatuur of onderdelen van apparatuur komt uit China en andere Aziatische landen. De productie, maar ook de internationale productieketen, komt in de knel. De groothandels in hardware merken dit direct.

Een ander probleem in de branche is dat jonge techbedrijven moeilijker aan durfkapitaal lijken te kunnen komen.

Al met al zal de eerder verwachte groei voor 2020 niet haalbaar zijn. Onze verwachting is dat de TMT-sector in 2020 een volumekrimp zal laten zien (-1 procent). Voor 2021 verwachten wij een zeer beperkte volumegroei van 0,5 procent. Deze voorspelling is, zoals eerder vermeld, met veel onzekerheden omgeven.

(% volumegroei)	2020	2021
Zakelijke diensten	-4,0%	-0,5%

Kasper Buiting – Sectoreconoom
kasper.buiting@nl.abnamro.com

De vooruitzichten voor de zakelijke dienstverlening waren eind vorig jaar nog gunstig. De zakelijke dienstverlening heeft de afgelopen jaren geprofiteerd van de goed presterende Nederlandse economie. Hierdoor ontstond veel vraag naar de (ondersteunende)

diensten van de zakelijke dienstverlening die dan ook bovengemiddeld sterk groeide. Door internationale tegenwind is de economische groei het afgelopen jaar echter al vertraagd waardoor de sterke groei van de zakelijke dienstverlening naar verwachting iets zou gaan afzakken. Onze verwachting was dan ook een volumegroei van de zakelijke dienstverlening van 2,5 procent voor 2020.

Het coronavirus verandert echter alles. Waar in economische voorspoed de vraag naar ondersteunende diensten hard groeit, neemt deze ook sterk af bij economische neergang. Dat was ook te zien bij de economische crisis van 2008. Het bbp daalde in 2009 toen met 3,7 procent en de zakelijke dienstverlening liet een omzetverlies zien van 4,4 procent bij een volumeverlies dat hoger was dan 6 procent. De gevolgen van het coronavirus voor de zakelijke dienstverlening zullen daarom ook in de komende periode stevig zijn. Waar voor de Nederlandse economie in december nog een groei van 0,9 procent werd voorspeld, zal het bruto binnenlands product (bbp) nu naar verwachting met 3,5 procent krimpen. Voor 2021 wordt een beperkt herstel verwacht (+2,5 procent). Onze verwachting is dan ook dat de zakelijke dienstverlening een stevige neergang zal laten zien. Waar wij eerder nog uitgingen van een volumegroei van 2,5 procent voor 2020, verwachten wij nu een volumedaling van 4 procent.

Kanarie in de kolenmijn

De gevolgen van een dergelijke internationale neergang zijn over het algemeen pas later te voelen bij de dienstverlening; de vraag naar diensten reageert vertraagd op de ontwikkelingen in de rest van de economie en de exporterende sectoren. Toch was in 2009 de neergang vrij snel te zien in de cijfers van de zakelijke dienstverlening als geheel. Dat had met name te maken met de uitzendbranche. Deze 'kanarie in de kolenmijn' merkt meteen de effecten van economische schokken. De flexibele schil van werknemers wordt als eerste afgestoten. Dat was in 2009 het geval en dat zien we nu weer.

Een andere branche die waarschijnlijk de effecten van de coronacrisis direct merkt, is de beveiligingsbranche. Veel evenementen worden afgelast en dat zorgt voor minder omzet.

De overige branches binnen de zakelijke dienstverlening zullen de effecten later gaan merken. In eerste instantie zijn de effecten van het coronavirus beperkt in vergelijking met andere sectoren omdat veel dienstverlenende werkzaamheden thuis uitgevoerd kunnen worden. Maar na verloop van tijd zal de vraag vanuit andere sectoren naar dienstverlenende ondersteuning terug gaan lopen. Dat zal ervoor zorgen dat het herstel van de economie volgend jaar in deze sector maar beperkt doorwerkt

vanwege de na-ijleffecten. In 2021 zal de volumegroei voor de gehele sector daarom uitkomen op -0,5 procent.

ABN AMRO Sector Advisory

Contactpersoon Sectoren Algemeen:

Nadia Menkveld, Sector Econoom

Tel. 06 – 13 54 51 47

Nadia.Menkveld@nl.abnamro.com

ABN AMRO Sector Advisory

	Sander van Wijk	Hoofd Sector Advisory	sander.van.wijk@nl.abnamro.com	Industrie	David Kemps	Sector Banker	david.kemps@nl.abnamro.com
	Franka Rolvink-Couzy	Hoofd Sector Research	franka.rolvink@nl.abnamro.com		Albert Jan Swart	Sector Econoom	albert.jan.swart@nl.abnamro.com
	Rishma Hoeba	Secretaresse	rishma.hoeba@nl.abnamro.com		Alexander Goense	Sector Analyst	alexander.goense@nl.abnamro.com
Agrarisch	Pierre Berntsen	Sector Banker	pj.berntsen@nl.abnamro.com	Transport & Logistiek	Bart Banning	Sector Banker	bart.banning@nl.abnamro.com
	Jan de Ruyter	Sector Banker	jan.de.ruyter@nl.abnamro.com		Albert Jan Swart	Sector Econoom	albert.jan.swart@nl.abnamro.com
	Nadia Menkveld	Sector Econoom	nadia.menkveld@nl.abnamro.com		Bram van Amerongen	Sector Analyst	bram.van.amerongen@nl.abnamro.com
	Martijn Leguijt	Sector Analyst	martijn.leguijt@nl.abnamro.com				
Food	Rob Morren	Sector Banker	rob.morren@nl.abnamro.com	Bouw	Petran van Heel	Sector Banker	petran.van.heel@nl.abnamro.com
	Nadia Menkveld	Sector Econoom	nadia.menkveld@nl.abnamro.com		Madeline Buijs	Sector Econoom	madeline.buijs@nl.abnamro.com
	Martijn Leguijt	Sector Analyst	martijn.leguijt@nl.abnamro.com		Casper Wolf	Sector Analyst	casper.wolf@nl.abnamro.com
TMT	Vacature	Sector Banker	Vacature	Vastgoed	Petran van Heel	Sector Banker	petran.van.heel@nl.abnamro.com
	Kasper Buiting	Sector Econoom	kasper.buiting@nl.abnamro.com		Madeline Buijs	Sector Econoom	madeline.buijs@nl.abnamro.com
	Justine Vijver	Sector Analyst	justine.vijver@nl.abnamro.com		Casper Wolf	Sector Analyst	casper.wolf@nl.abnamro.com
Zakelijke diensten	Han Mesters	Sector Banker	han.mesters@nl.abnamro.com	Healthcare	Anja van Balen	Sector Banker	anja.van.balen@nl.abnamro.com
	Kasper Buiting	Sector Econoom	kasper.buiting@nl.abnamro.com		Laura Kranenburg	Sector Analyst	laura.kranenburg@nl.abnamro.com
	Justine Vijver	Sector Analyst	justine.vijver@nl.abnamro.com				
Retail	Henk Hofstede	Sector Banker	henk.hofstede@nl.abnamro.com	Energie	Arnold Mulder	Sector Banker	arnold.mulder@nl.abnamro.com
	Paul Metzmakers	Sector Econoom	paul.metzmakers@nl.abnamro.com		Alexander Goense	Sector Analyst	alexander.goense@nl.abnamro.com
	Ward van der Stee	Sector Analyst	ward.van.der.stee@nl.abnamro.com				
Leisure	Stef Driessen	Sector Banker	stef.driessen@nl.abnamro.com	Thema's	Sonny Duijn	Sector Econoom	sonny.duijn@nl.abnamro.com
	Paul Metzmakers	Sector Econoom	paul.metzmakers@nl.abnamro.com		Bram van Amerongen	Sector Analyst	bram.van.amerongen@nl.abnamro.com
	Ward van der Stee	Sector Analyst	ward.van.der.stee@nl.abnamro.com				

De in deze publicatie neergelegde opvattingen zijn gebaseerd op door ABN AMRO betrouwbaar geachte gegevens en informatie. Noch ABN AMRO, noch functionarissen van de bank kunnen aansprakelijk worden gesteld voor in deze publicatie eventueel aanwezige onjuistheden. De weergegeven opvattingen en prognoses houden niet meer in dan onze eigen visie en kunnen zonder nadere aankondiging worden gewijzigd. Het gebruik van tekst en/of cijfers uit deze publicatie is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Teksten zijn afgesloten op 25 maart 2020

© ABN AMRO, maart 2020